

Josef Hrabě: Antikomunismus a soudobá buržoazní sociologie armády

Praha, Naše vojsko 1983, 176 s.

Kniha *Antikomunismus a soudobá buržoazní sociologie armády* je významným příspěvkem do naší původní, ale zatím nepřiliší početné literatury z oblasti sociologie armády a vojenství.

Její autor Josef Hrabě přistoupil ke zpracování daného tématu na základě dlouholetého, systematického studia a důkladné znalosti autentické buržoazní vojenskoso-
sociologické literatury. Čtenářské veřejnosti se představuje již druhou prací — před
šesti lety mu vydavatelství Naše vojsko vydalo knihu *Armády soudobého imperialismu*, (1) obsahující sociální charakteristiku armád hlavních kapitalistických států.

J. Hrabě věnoval svou novou knihu marxisticko-leninské kritice antikomunismu v buržoazní sociologii armády. Její obsah rozčlenil do tří částí, z nichž první pojedná-
vá o *obecných otázkách kritiky v buržoazním vojenskoso-
sociologickém myšlení*. Druhá
část tvoří těžiště celé knihy a zabývá se *charakteristikou soudobé buržoazní sociologie
armády a jejím antikomunistickým profilem*. Třetí část se zabývá *kritikou hlavních
antikomunistických vojenskoso-
sociologických teorií, zejména teorií "industriální spo-
lečnosti" a teorií "totalitarismu"*.

Autor přistupuje ke kritice antikomunismu v buržoazní sociologii armády na zá-
kladě hluboce ujasněných teoretických a metodologických přístupů. Přesvědčivě
prokazuje, že buržoazní sociologie armády, stejně jako další odvětvové sociologie,
jsou v zajetí empirismu a že postrádají svůj teoretický základ. Proto zpravidla pa-
razitují na velkých sociologických systémech a školách a s nimi přejímají rovněž
idealistické a metafyzické vstupy, jakož i sociální funkce (s. 19).

Velmi přehledně uvádí funkce buržoazní armády a vymezuje zejména kritéria,
podle nichž lze realizaci jednotlivých funkcí hodnotit (s. 23—26). Je na místě dodat,
že tato kritéria tvoří základní vodítko nejen při posuzování funkcí buržoazní socio-
logie armády, ale že mají důležité místo i při přípravě marxistických vojenskoso-
sociologických výzkumů.

Za hlavní předpoklad účinné kritiky buržoazních vojenskoso-
sociologických teorií považuje J. Hrabě rozvoj marxisticko-leninského učení o válce a armádě. Toto učení,
vycházející z dialekticko-materialistického přístupu k problematice ozbrojeného ná-
silí, zkoumá válku, armádu a vojenskou praxi jako sociální, třídně podmíněné histo-
rické jevy. Při jejich studiu jsou uplatňovány obecné sociologické kategorie a zákony,
v nichž je v koncentrované podobě vyjádřeno materialistické pojetí dějin (s. 33).

V souvislosti s tím se autor kriticky vyjadřuje k těm pravicově orientovaným pub-
licistům, kteří v krizovém období koncem šedesátých let zaútočili na marxisticko-le-
ninské učení o válce a armádě. Jejich útoky vyvrcholily až ve vyslovené popírání
marxisticko-leninské teorie války, dělicí války na spravedlivé a nespravedlivé. Re-
vizionisté zde postupovali obdobně jako v jiných oblastech — prohlásili marxisticko-
leninskou teorii válek za „schéma“ a její aplikaci na historii a současnost hodnotili
jako málo efektivní až „scestnou“. Tím se snažili vyklidit pole pro vypracování ta-
kové vojenské doktriny, která by nerespektovala třídní principy socialistického stá-
tu a jeho internacionální obrany (s. 33—34). Další rozvoj sociologie vojenství pak
podmiňovali negací všeho pozitivního a revolučního, čím marxisticko-leninské učení
o válce a armádě obohatilo vojensko-teoretické poznání.

Autor dodává, že v obecné rovině neexistují dnes kolem uvedených otázek nejas-
nosti. Současně uvádí, že o vzájemném vztahu marxisticko-leninského učení o válce
a armádě a sociologie armády se diskutuje, a to obdobně, jako je tomu u vztahu
historického materialismu a obecné sociologie. Tato diskuse je však vedena z mar-
xisticko-leninských pozic.

Shodně s autory sovětské publikace *Marxismus-leninismus o válce a armádě* (2)
charakterizuje J. Hrabě marxisticko-leninské učení o válce a armádě jako obecnou
filozoficko-sociologickou teorii vojenství, zahrnující také soustavu specifických vo-
jenskoso-
sociologických poznatků. Toto učení tvoří nezastupitelnou teoreticko-metodo-
logickou základnu pro všechny typy konkrétních vojenskoso-
sociologických výzkumů.

(1) Hrabě, J.: *Armády soudobého imperialismu*. Praha, Naše vojsko 1977, 152 s.

(2) Kolektiv autorů: *Marxismus-leninismus o válce a armádě*. Praha, Naše vojsko
1974.

Ve druhé, nejobsažnější části recenzované knihy podává J. Hrabě charakteristiku soudobé buržoazní sociologie armády.

Zabývá se především jejími teoretickými zdroji a posuzuje je podle určujícího a hlavního kritéria, tj. kritéria třídního. Dospívá k závěru, že uvedené teoretické zdroje lze rozdělit na dva základní směry. První zahrnuje teorie, které se snaží *ospravedlnit* třídní a sociální útlak, válku a ozbrojené násilí a *prokázat* jejich údajně věčný, absolutní charakter (s. 40). Tyto teorie zpravidla navazují na naturalistickou sociologii, zejména sociální darwinismus a jeho zákony „boje o život“ a „přirozeného výběru“. Názory tohoto typu dokumentuje autor nejen na přístupech buržoazních sociologů starší generace (např. rakouští sociologové L. Gumplowicz a G. Ratzenhofer a holandský sociolog R. Steinmetze), ale i na názorech publikovaných v padesátých letech západoněmeckým teoretikem W. Pichtem a anglickým sociologem polského původu S. Andrzejewskim.

Uvedeným teoriím je společný názor, podle něhož je násilí považováno za lidský osud. Lidská přirozenost prý činí válku nevyhnutelnou, válka prý je jednou z forem boje národů o existenci, v němž slabé a přežitě prvky hynou a prvky pevné, se silnější kulturou vítězí, aby dovršily své kulturní poslání. J. Hrabě správně zdůrazňuje, že bez ohledu na to, zda uvedené teorie akcentují biologické, psychologické či kulturní determinanty násilí, společným rysem je především jejich subjektivně idealistický, pseudovědecký charakter, opírající se o metafyzickou absolutizaci dílčích a často jevových stránek ozbrojeného zápasu a války. Jsou hluboce proimperialistické a protilidové, protože ospravedlňují imperialistickou agresi, osočují lidové masy, jsou vysoce antihumánní, vštěpují národům fatalistickou víru v osudovost dějin a propagují nezbytnost smířit se s nevyhnutelností válek (s. 43). Proto také tyto teorie válek a ozbrojeného násilí patří k nejnebezpečnějším nástrojům ideologické diverze a antikomunismu.

Druhý směr reprezentují teorie *zastírající* třídní a sociální konflikty kapitalistické společensko-ekonomické formace a snažící se zobrazit kapitalistickou společnost jako ztělesnění harmonie, jež nevyhnutelně povede k zabezpečení míru a odstranění válek. Autor uvádí zejména industriální teorii válek, nejdůslednější propracovanou v díle anglického sociologa H. Spencera, zakladatele sociologického organicismu a evolucionismu. Snahy o zastření třídního antagonismu kapitalistické společensko-ekonomické formace a o propagaci tzv. „věčné a mírumilovné“ kapitalistické společnosti vedou k ožiování těchto teorií, zejména spencerismu. Po druhé světové válce byl dokonce učiněn pokus o znovuvzkříšení industrialismu v podobě tzv. „industriální společnosti“, která ovlivnila i soudobou buržoazní sociologii armády.

V souvislosti s charakteristikou teoretického profilu soudobé buržoazní sociologie armády poukazuje J. Hrabě na skutečnost, že každé buržoazní vojenskociologické dílo vzniká na průsečíku tolika teoretických a metodologických vlivů, že jen stěží může uplatňovat nárok na vědeckou originalitu; ve skutečnosti je eklektickou, bezzásadovou směsicí často protichůdných principů a východisek (s. 48). Proto je také neobyčejně obtížný každý pokus o kategorizaci teoretických principů současné buržoazní sociologie armády.

Při rozboru teoretických vlivů se autor podrobněji zabývá vlivem neopozitivismu, pluralistického behaviorismu, psychologismu a teorie lidských vztahů, jakož i vlivem strukturního funkcionalismu. Lze přitom ocenit, že nezůstává jen u výstižně podané obecné charakteristiky těchto teoretických vlivů, ale že naznačuje jejich vliv na vývoj buržoazního vojenskociologického myšlení. Domnívám se, že v oblasti kritické analýzy teoretických zdrojů a východisek buržoazní sociologie armády je celkový přínos autorovy práce obzvláště podnětný a významný. Přitom právě v této oblasti zůstává široké pole působnosti pro další rozvoj marxisticko-leninské kritiky základních zdrojů buržoazní sociologie armády.

Značnou pozornost věnuje autor empirismu a označuje jej za typický rys soudobé buržoazní sociologie armády. Na základě rozboru charakteristických rysů empirismu dospívá k závěru, že jeho vliv ohrožuje uvedenou disciplínu jako vědu a způsobuje degeneraci vědeckovýkumné činnosti na pouhou technickou expertizu (s. 71).

J. Hrabě neopomíjí ani tak složitou otázku, jakou je pojetí předmětu soudobé buržoazní sociologie armády. Její složitost je vyvolávána teoretickou různorodostí panujících v buržoazní obecné sociologii, vedoucích k rozdílnému pojetí jejího předmětu u jednotlivých sociologických škol a autorů. Na základě hodnocení přístupů C. E. Hutchinsona, R. Zieglera, W. Fuchse, K. Langa, R. Hasenböhlera, R. Viala a M. Janowitzke dospívá autor ke zcela jednoznačnému závěru: že totiž pokusy buržoazních sociologů o vymezení předmětu sociologie armády většinou končí u popisu jejího referenčního rámce, tj. u precizace objektu výzkumu. A dodává, že ve vědě rozlišujeme

objekt a předmět zkoumání a že právě to, co buržoazní sociologové vydávají za předmět sociologie armády, je ve skutečnosti objekt vědy (s. 75).

Jak známo, vymezení předmětu daného vědního oboru je jedním ze základních předpokladů jeho existence jako vědy. Neschopnost soudobé buržoazní sociologie armády specifikovat svůj předmět nepřekvapuje. Spíše to vede k potřebě hlubšího zamyšlení nad filologickými a metodologickými kořeny této skutečnosti. J. Hrabě proto zcela oprávněně konstatuje, že se jedná o krizi teorie a krizi hodnot, jejichž příčiny spočívají v samotné sociální struktuře kapitalistické společnosti a promítají se do nadstavbové, institucionální sféry i do sféry vědeckého poznání.

V této souvislosti se byt' stručně zabývá předmětem marxistické sociologie armády. Vychází z pojetí armády jako sociální instituce se sociálními funkcemi a rolmi, ovlivňující různé oblasti společenského života. Zdůrazňuje, že studium armád, včetně jejich sociální struktury a sociálních vztahů, má být uváděno do souvislosti s konkrétní třídni a sociální strukturou společnosti. Armáda tvoří významný výtvor i činitel společenského vývoje, který je sociálně ekonomicky a politicky determinován. Autorovo pojetí je blízké stanovisku K. Rychtaříka, prezentovanému na počátku sedmdesátých let v jeho knize *Sociální svět armády*. Lze snad jen dodat, že od té doby se bohužel problematikou marxistické sociologie armády u nás nikdo hlouběji nezabývá. Vzhledem k značnému rozvoji vojenskoso sociologického myšlení, výzkumů i publikací v rámci armád socialistických států by bylo potřebné věnovat rozvoji marxistické sociologie armády větší pozornost, a to v úzkém sepětí s rozvojem historického materialismu a marxisticko-leninského učení o válce a armádě, které tvoří její základní teoretický zdroj a východisko.

V závěru druhé části knihy věnuje J. Hrabě značnou pozornost třem základním funkcím soudobé buržoazní sociologie armády, tj. funkci ideologické, sociotechnické a poznávací. I když rozebírá tyto jednotlivé funkce postupně, přesto je důsledně chápe ve vzájemném dialektickém vztahu, v jejich podmíněnosti i rozpornosti.

Ideologická funkce soudobé buržoazní sociologie armády spočívá dle autora v obhajování imperialistického politického systému a jeho vojenské politiky, politiky militarismu a války. To je markantně patrné z její snahy o zastírání a zatemňování třídniho antagonismu kapitalistické společnosti, popírání třídni podstaty imperialismu státu a armády, jakož i ze snahy o zdůvodnění nevyhnutelnosti podílu armády na vnější i vnitřní politice buržoazních vlád. S tím úzce souvisí propagace iluzí o nadtřídni, údajně celonárodním poslání buržoazních armád, o jejich apolitickém charakteru, jakož i snaha o vytváření příznivého klimatu pro politiku agrese a válek. Proto se buržoazní sociologie armády stává nebezpečným ideologickým prostředkem kontrarevolučního násilí ve vnitropolitickém i mezinárodním měřítku a tím i jedním z nebezpečných nástrojů soudobého antikomunismu ve vojenskoteoretické oblasti (s. 86–87).

Sociotechnickou funkci buržoazní sociologie armády hodnotí J. Hrabě na základě stručného historického průřezu jejího vývoje, jakož i na základě hluboké analýzy buržoazní vojenskoso sociologické literatury. Dospívá k závěru, že proces militarizace buržoazní společnosti a proces výstavby a výcviku ozbrojených sil byl a je v hlavních kapitalistických státech doprovázen a podporován intenzivním vojenskoso sociologickým badáním. Mnohá vojenskopolitická opatření v armádách USA, NSR, Francie, Velké Británie a dalších byla před uvedením do života ověřována pomocí sociologického výzkumu (s. 93).

Sociotechnická funkce buržoazní sociologie armády se podle autora realizuje ve dvou základních rovinách. Především jako přímá manipulace (výzkum je bezprostředně podřízen operativním potřebám běžného řízení ozbrojených sil a vojenské politiky) a dále jako nepřímá manipulace (snahou je především popularizace určité soustavy názorů a poznatků z výzkumu, spojená s dlouhodobým ovlivňováním mínění a postojů vojenských odborníků a laické veřejnosti). Podstata sociotechnické funkce soudobé buržoazní sociologie armády spočívá dle autora v její přímé účasti na realizaci vojenské politiky buržoazních vlád, na přípravě vojenských agresí a válek, na mobilizaci sil a prostředků k využití ozbrojeného násilí k antikomunistickým a kontrarevolučním cílům v celosvětovém měřítku. Buržoazní sociologie armády stojí tak plně ve službách buržoazních armádních institucí a svou sociotechnickou orientací patří k přímým nástrojům politiky militarismu a války (s. 96).

V souvislosti s analýzou poznávací funkce se autor zamýšlí nad některými širšími problémy kritiky buržoazního sociologického myšlení. Zdůrazňuje, že kritika buržoazní sociologie armády se musí hlouběji než doposud zabývat i její poznávací funkcí, a to v neoddelitelné souvislosti s její ideologickou a sociotechnickou funkcí. Správně připomíná, že právě v tomto směru docházelo u nás v krizovém období k největším nedostatkům. Málo rozvinutá a ve své podstatě nedostatečná kritika poznávacích

aspektů buržoazního sociologického myšlení byla ve druhé polovině šedesátých let jednou z příčin, proč se v našem sociologickém myšlení projevil marxismus cizí, nepřátelské vlivy, vedoucí ve svých důsledcích k revizionistickému překrucování marxismu-leninismu (s. 101).

Lze souhlasit s autorem, že kritika poznávacích možností buržoazní sociologie armády není nijak snadným úkolem. Je to ovlivněno například tím, že na její vývoj působí množství sociologických škol a proudů, že řadě buržoazních vojenskociologických prací chybí teoretická přesnost a projevují se v nich závažné nedostatky logiky myšlení, eklecticismus apod. Základní příčinu nezvládnutí vědecké metody poznání a prohlubující se gnozeologické krize vidí J. Hrabě oprávněně v odmítavém postoji buržoazních vojenských sociologů k historické metodě zkoumání a k uznání třídních, sociálně ekonomických determinant armádní instituce. Většina z nich totiž chápe ozbrojené síly jen jako strukturně a funkčně určený skelet, zbavený vazeb ke konkrétní společensko-ekonomické formaci a k politickým zájmům vládnoucích tříd (s. 104). Přitom je zřejmé, že není v jejich silách překonat teoretickou, metodologickou a axiologickou krizi, vyvěrající ze samotné podstaty buržoazních společenských věd.

Právem proto J. Hrabě uvádí, že se jedná o gnozeologickou krizi buržoazní sociologie armády, která je nejen produktem vlastního vývoje této vědní disciplíny, ale má také hluboké sociální, třídní příčiny, odrážející ve své podstatě základní charakteristiky třídního antagonismu buržoazní společnosti i vlivy všeobecné krize kapitalismu.

* * *

Ve třetí, poslední části své práce se J. Hrabě zabývá hlavními antikomunistickými vojenskociologickými teoriemi. Znovu se vrací k teorii „industriální společnosti“, vycházející z předpokladu, že základem společenského vývoje je věda, technika a technologie. Obhájcí této teorie se na základě změn ve vědě a technice snaží dokazovat, že kapitalismus ztrácí svou dřívější tvář a mění se v novou společnost, zbavenou vykořisťování a třídních rozporů. Tento proces má vést k postupnému stírání rozdílů mezi kapitalismem a socialismem, ke konvergenci obou protikladných systémů. Současně jsou rozvíjeny různé teorie „zániku ideologií“, je hlásán nástup epochy všeobecné deideologizace. Jedná se tedy o silně angažované antikomunistické teoretické konstrukce v soudobé buržoazní sociologii, promítající se i do sociologie armády.

Autor poukazuje na to, že vliv uvedených teorií se projevuje zejména v tzv. industriálním a manažerském pojetí vojenství. Analyzuje tyto přístupy na základě prací buržoazních vojenských sociologů, jako je například M. Janowitz, M. D. Feld, R. Kolkowicz, B. A. Abrahamson. Neomezuje se na pouhou reprodukci jejich přístupů, ale na základě věcné a konkrétní argumentace prokazuje jejich nevědeckou podstatu.

Velmi správně poukazuje dále na skutečnost, že ačkoli vědeckotechnická revoluce zasáhla určitým způsobem do sociální struktury buržoazních armád a ovlivnila především profesální složení a kvalifikační strukturu jejich důstojnického sboru a mužstva, neexistují důkazy o tom, že by tyto technologické přeměny měly minimální vliv na modifikaci třídní podstaty těchto armád a jejich společenských funkcí (s. 113). Soudobé imperialistické armády byly a nadále zůstávají třídními a mocenskými nástroji monopolistické buržoazie k uskutečňování agresivní a protilidové politiky v mezinárodním i vnitropolitickém měřítku.

Zajímavé a podnětné jsou vývoody autora o sociálních souvislostech vědeckotechnické revoluce v ozbrojených silách socialistických států, zejména z hlediska formování sboru vojáků z povolání. Poznatky z nedávných prognostických prací zabývajících se vývojem vojenské činnosti, kvalifikace a vzdělání vojáků z povolání potvrzují závěry autora o tom, že procesy vědeckotechnické revoluce vedou k posilování třídního, socialistického charakteru armády a jejího velitelského sboru (s. 121).

Autor věnuje podrobnou pozornost teorii „totalitarismu“, prohlašující kapitalistickou společnost za „normální, svobodnou a demokratickou“ a socialistickou společnost za společnost „totalitní“ s „nenormální cestou vývoje“. Nevědecká podstata této teorie, založené na jednostranné absolutizující, deformované a pseudovědeckém přístupu k realitě soudobého světa, na buržoazním subjektivismu, je zřejmá na první pohled. Stejně jako je zcela zjevné její vyhraněné antikomunistické poslání.

Obzvláště aktuální je autorova kritika buržoazních sociologických teorií militarismu, uvedená v závěru třetí části knihy, protože militaristické tendence ve světě a zejména v americké společnosti mimořádně zesílily po nástupu administrativy R. Reagana.

Autor nezůstává jen u rozboru podstaty a hlavních procesů soudobého militarismu. Na řadě příkladů z prací západoněmeckých sociologů W. Pichta, E. A. Nohna, G. L. Binze a amerického politologa S. P. Huntingtona názorně dokumentuje atraktivní podíl soudobé buržoazní sociologie armády na obhajobě militarismu.

Oprávněně přitom zdůrazňuje, že militarismus jako komplexní sociálně politický jev, bytostně spjatý s existencí imperialismu, je v současném třídním zápase mezi silami míru a války mimořádně nebezpečným faktorem. Je tomu tak zejména proto, že je neoddelitelně spjat s trvalým rizikem vzniku světové termojaderné války a že destruktivně působí na sociální a ekonomický vývoj imperialistických států, což se mimo jiné projevuje v posilování fašizujících tendencí v těchto zemích (s. 153).

Závěrem lze konstatovat, že nová kniha J. Hraběte se řadí mezi významné práce zabývající se systematickou kritikou buržoazních společenských věd, zejména pak soudobé buržoazní sociologie. Jádrem knihy tvoří její druhá část, v níž autor prokazuje nejen hlubokou a autentickou znalost buržoazní sociologické a vojenskociologické produkce, ale především schopnost tuto produkci z marxisticko-leninských pozic utřídit, posoudit a kriticky zhodnotit. Potřeba kritického zhodnocení buržoazní vojenskociologické produkce je aktuální již řadu let a o to více je autorova kniha přínosná a záslužná.

V souvislosti s tím je na místě zdůraznit, že buržoazní sociologie armády patří mezi důležitá pomocníky militaristických center a vojenskoprůmyslových komplexů při přípravě imperialistických agresí a válek. Prokazatelně se snaží ospravedlnit vojenskou politiku kapitalistických států, politiku militarismu a války, i když usiluje o zamaskování těchto snah pláštěm tzv. „objektivit“. Uvedenou skutečnost je potřebné mít při studiu a hodnocení buržoazní vojenskociologické produkce obzvláště na zřeteli a podle toho je nutné posuzovat její informační hodnotu a vědecký přínos.

J. Hrabě to velmi výstižně vyjádřil ve svém vystoupení na 7. světovém sociologickém kongresu ve Varně v roce 1970, když uvedl: „Pokud jde o vojenskou sociologii, domnívám se, že nezbývá než uznat, že naše vědecké úsilí pomáhá našim armádám, přispívá k jejich bojeschopnosti a je pochopitelné, že v případě konfliktu, který si z nás nikdo nepřeje, bude každý stát na pozici své vlastní armády, na pozici obrany své vlastní země. Taková je realita a takové je i specifické dilema vojenských sociologů, které sice nemusí ovlivňovat vědeckou spolupráci a výměnu některých informací, ale které silně ovlivňuje samu podstatu a společenskou funkci naší vědy.“ (3) Třídní politická podstata společenského postavení a poslání marxisticko-leninských a buržoazních sociologů armády je výrazně antagonistická, což se promítá v celé řadě dalších souvislostí.

Přístup autora k charakteristice a kritice soudobé buržoazní sociologie armády lze z teoretického a metodologického hlediska hodnotit jako přínosný a podnětný, a to i pro jiné práce tohoto druhu. Zvláště přesvědčivé se to projevuje tam, kde autor přechází od popisu ke konkrétní a faktické diskusi s buržoazními vojenskociologickými teoriemi a názory.

Rovněž je potřebné ocenit snahu o dodržení zásady, že kritika různých nepřátelských koncepcí má být organickou součástí pozitivního, tvořivého rozvíjení marxismu-leninismu. Na řadě míst své knihy otevřel autor prostor pro hlubší analýzu a rozpracování zásadních vojenskociologických problémů spadajících do oblasti marxistické sociologie armády.

Ideově politický přínos knihy J. Hraběte *Antikomunismus a soudobá buržoazní sociologie armády* je zejména v současně mezinárodně politické situaci velmi aktuální. Proto by se tato kniha měla stát nedílnou součástí knižního fondu společenskovědních pracovníků, jakož i podnětným studijním pramenem pro příslušníky armády i širší veřejnost.

Antonín Stojan

Významná práce o technologii a efektivnosti sociálního řízení

Marko Markov: *Technologie i efektivnost sociálního upravení* (Technologie a efektivnost sociálního řízení)

Moskva, Progress 1982, 245 s.

Profesor Marko Markov je bulharským vědcem, mezinárodně proslulým svými pracemi z oblasti plánovitěho řízení sociálních procesů. Jeho poslední publikace, vydaná v SSSR a věnovaná technologii a efektivnosti sociálního řízení, je podrobným rozpra-

(3) Hrabě, J.: *Poznámky z Varny (Sociologie vojenství na 7. světovém sociologickém kongresu)*. Bratislava, Vojenskopolitická fakulta VAAZ 1971, s. 138–139.